

AKHİT ÜLİMJOĞLU’NUN ESERLERİ VE EDEBİ FOLKLORİSTİK ENTEGRASYON

AKHİT ÜLİMJOĞLU’S WORKS AND LITERARY FOLKLORISTIC INTEGRATION

DAULETKEREY KAPULY*

Sorumlu Yazar

GULNAZ SAGYNADİN***

KARLYGASH KHAVAY***

Öz

Modern Kazak edebiyatının ana meselelerinden biri, tarihî anavatanın ötesinde doğmuş, gelişmiş ve evrimleşmiş olan edebiyatın, geçmişiyle bugününün ve gelişim eğilimlerinin analizinin yapılması, geleceğinin araştırılması ve değerlendirilmesi, ana temsilcilerinin belirlenmesi meselesidir. Kazak edebiyatının derin tarihî köklere sahip bir hayat ağacı olduğunu düşünürsek, bu hayat ağacının, nerede olursa olsun, kendi yerel ve bölgesel özelliklerine sahip dallarla budaklardan ibaret olduğu kabul edilebilir. Dolayısıyla, geniş coğrafyaya sahip olan bu edebiyatın, bir an önce, yurtiçi yurtdışındaki zengin kültürel ve edebî mirasının derlenmesi ve incelenmesi, ulusal bir ihtiyaç hâline gelmiştir.

Akhıt Ülimjoğlu, Şakarım Kudayberdişoğlu ve Abay Kunanbayoğlu gibi büyük bir şair ve düşünürdür.

Akhıt Ülimjoğlu’nun yazıları, yirminci yüzyılın ilk çeyreğindeki Kazak halkının geleneğini, edebiyatını, kültürünü, dinini, tarihini, felsefesini ve zihniyetini kaydetmesi açısından önemlidir. O dönemki siyasî ve tarihî nedenlerle bağlantılı olarak şair, Çin’in Sincan bölgesiyle Moğolistan’ın Bayan-Ölgii bölgesinde yer değiştirerek yaşamıştır. Eserleri bu iki bölgede yaşayan Kazak halkının yaşamını, zihniyetini, ahvâlini, varlığını, gelenek ve görüşlerini yansıtmaktadır.

Bu çalışmada Kazak Edebiyatının büyük şairi, eğitimci, öğretmen, sosyal ve dinî açıdan önemli bir figür olan, yazılı edebiyatın kurucularından biri Akhıt Ülimjoğlu’nun yaşamı ve eserleri incelenmektedir. Şairin zengin edebî mirasının, ulusal edebiyattaki konumunun analiz edilmesi, Akhıt’ın eserlerinin folkloristik yönünün değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada A. Ülimjoğlu’nun eserlerini incelemek ve bu eserlerde yer alan halkbilimi unsurlarını tespit etmek ön planda tutulacaktır. Halkbilimi, halkbilimindeki genelleme ve folklor motifleri tezahürünün incelenmesi, araştırmanın amaç ve hedeflerinin temelidir.

Bu bağlamda, A. Ülimjoğlu’nun Kazakistan, Çin, Moğolistan vb. farklı ülkelerde yayımlanan eserleri ve bu eserlere yönelik yapılan araştırmalar esas alınacaktır. Araştırmalar ön planda tutulacaktır.

Araştırma Makalesi / Künye: KAPULY, Dauletkerey, SAGYNADİN, Gulnaz, KHAVAY, Karlygash. “Akhıt Ülimjoğlu’nun Eserleri ve Edebî Folkloristik Entegrasyon”. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 114 (Haziran 2025), s. 455-466. <https://doi.org/10.60163/tkhcbva.1483722>

* Öğr. Gör., L.N.Gumilyov Eurasian National University, E-mail: sahar.0@mail.ru, ORCID: 0000-0002-8741-0269

** Dr., L. N. Gumilev Eurasian National University, E-mail: gulnaz86.08@mail.ru, ORCID: 0000-0002-5970-8527

*** Doktora Öğrencisi, L. N. Gumilev Eurasian National University, E-mail: karlygaaaa.sh@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2221-6200

Anahtar Kelimeler: Edebiyat, Halkbilimi, Halkbilimi Unsurları, Folklor Geleneği, Edebi ve Folkloristik Entegrasyon.

Abstract

One of the main issues of modern Kazakh literature is the analysis of its past, present, and developmental trends, as well as the exploration and evaluation of its future and the identification of its primary representatives. Considering Kazakh literature as a tree of life with deep historical roots, it can be accepted that this tree consists of branches with local and regional characteristics, regardless of where they are found. Therefore, it has become a national necessity to compile and study the rich cultural and literary heritage of this literature, which spans a vast geography, both domestically and internationally.

Akhit Ülimjioğlu is a great poet and thinker, along with Shakarim Kudayberdioglu and Abay Kunanbayoglu.

Akhit Ülimjioğlu's writings are significant for documenting the traditions, literature, culture, religion, history, philosophy, and mindset of the Kazakh people during the first quarter of the 20th century. Due to the political and historical circumstances of the time, the poet lived and relocated between the Xinjiang region of China and the Bayan-Ölgii region of Mongolia. His works reflect the lives, mindset, conditions, existence, traditions, and perspectives of the Kazakh people living in these two regions.

This study examines the life and works of Akhit Ülimjioğlu, a major poet of Kazakh literature, an educator, teacher, and a significant figure in social and religious spheres, who is also one of the founders of written Kazakh literature. The aim is to analyze the poet's rich literary heritage, evaluate his position within national literature, and assess the folkloric aspects of Akhit's works. The study prioritizes the examination of A. Ülimjioğlu's works and the identification of folklore elements within them. Folklore, as well as the generalization and manifestation of folklore motifs in folklore studies, forms the foundation of the research's objectives and goals.

In this context, the research will primarily focus on A. Ülimjioğlu's works published in various countries such as Kazakhstan, China, Mongolia, and the studies conducted on these works.

Key Words: Literature, Folklore, Folklore Elements, Folklore Tradition, Literary and Folkloristic Integration.

Giriş

Akhit'ın şiirlerinin derlenme ve yayınlanma aşamasında bilim adamlarının izlediği yol, onları tematik ve tür bakımından gruplaştırmaktır. Yeni mizamda şairin ilk kitabını organize eden Bayan-Ölgii'li araştırmacılar, Çin'de kitaplarını oluşturan yayıncılar, Kazakistan'da yayımlanan "Jihanşah" (Cihanşah) kitabının yayıncıları da bu ilkelere dayalı olarak çalışmışlardır. 1991 yılında Bayan-Ölgii'de şair, araştırmacı Kakey Jangjungoğlu'nun önderliğiyle yayımlanan «Qajıbayan» (Hacı-Beyan) kitabı hikâye, destan, nazım şeklinde sıralanmış, şiirler de bu sıralamaya göre tasnif edilmiştir. 1994 yılında filoloji bilimleri araştırmacısı Prof. Dr. Qabidaş Qaliaskaroğlu tarafından derlenen "Akhit Ülimjioğlu" adlı kitabı ise «Jır, Tolğauw, Qissa» (Şiir, Destan, Hikâye) şeklinde okurlara sunulmuştur. Aynı yıl içerisinde yayımlanan «Gahılıya» (Nasihat) şiirler koleksiyonu da, aynı şekilde "jır, tolğauw, qissa, destandar" başlıkları altında sınıflandırılmıştır. Üstelik şairin Çin'de yayınlanan iki ciltten oluşan kitabının yapısal bakımdan bu geleneği sürdürdüğü görülmektedir. Derlemecilerin şairin eserlerini tür esası ayrı başlıklar altında değerlendirilmesini amaçladıkları farkedilmektedir. Çin'de basılan bu kitap dört bölümden oluşmakta: 1. bölüm "Kazanama" (Konu bakımından benzerlik gösteren 18 tane hikayeden oluşur), 2. bölüm "Qissa-Roman" (Duygusal

tarzda yazılan 2 şiirden oluşur), 3. bölüm “Tolğauwlar” (15 destandan oluşur), 4. bölüm “Ölengder men Jırlar” (37 şiirden oluşur).

Kazakistan’da 2007 yılında Dünya Kazakları Birliği’ne ait “Atajurt” (Dede Yurdu) yayınevi tarafından basılan “Jihanşah” şiir kitabında da şairin mirası, destanlar, şiirler ve hikâye-destanlar şeklinde bir araya getirilmiştir. Yayınları karşılaştırdığımızda, Akhıt’ın edebî eserlerini yeterince kapsamlı ve eksiksiz bir şekilde ortaya koyan çalışmanın Sincan’da yayımlanan kitaplar olduğu görülmektedir. Kapsam bakımından, bu kitapların birincisi 21, ikincisi 23 baskı sayfasından oluşmaktadır. Bayan-Ölgii’de yayınlanan üç kitabın tamamı 27 adet baskı sayfasından ibarettir. Şairin Kazakistan’da basılan kitabı ise 14 baskı sayfasından oluşmaktadır. 1991 yılında şairin kitabının Moğolistan’da yayınlanmasını sağlayan Kakey Jangjungoğlu, “Qajıbayan” ile “Kerey İşan Muhammed Mümin” eserlerinin her ikisinin de hikâye-destan sınıfından olduğu görüşünü savunmaktadır. Kendi fikrini: “Şairin “Şolaq Qol Qatın” (Eli kesilmiş kadın), “Kerey İşanı Muhamet Mümin” (Kerey Mollası Muhammed Mümin), “Qobda Kenges” (Hobda Sohbeti), “Qajıbayan” (Hacı-Beyan), “Muhammed –Qanafiya”, “Jeti Qajı” (Yedi Hacı), “Qırıq Tört Nazım” (Kırk Dört Nâzım), “Muğıracı”, “Kerey Turalı” (Kerey Hakkında), “Alpıs Altı Jasım Bar” (Altmış Altı Yaşım Var), “Bismilla Tangirim Bir Bolar” (Bismillah Tanrım Bir Olur), “Qalam, Siya – Köz Jası” (Kalem, Mürekkep – Göz Yaşı), “Jer – Suw Sipatı” (Yer ve Suyun Görünüşü), “Ösiyetim Jurtıma” (Vasiyetim Halkıma), “Qurbılarğa” (Arkadaşlara), “İntımaqsız El Azar” (Birlik olmadan halk yıpranır), “Ösyetnama” (Vasiyetname), “Barıp Qayttım Bisantauw” (Ziyaret ettim Bisandağ’ı), “Nasihatım Jurtıma” (Nasihatım Halkıma), “Janga Mizam” (Yeni Mizam) tarzı hikâye-destanları ile yoğ töreni, düğün başlar, yüzgörme gibi milli törenler için yazdığı geleneksel şiirleri, erkeklerle kadınların doğası hakkında yazdığı düşünceleri, mektuplarıyla yazılarının da dahil edildiği bin satırlık eserleri bugüne dek halkla birlikte yaşadı” şeklinde açıklamıştır (Kapuli, 2018, 94). Akhıt’ın adı geçen eserlerinin hikâye-destan şeklinde yazıldığını filoloji alanında araştırmalar yapan bilim insanı Prof. Dr. Düken Masimkhanovlu da kendi çalışmasında doğrulamaktadır (Masimkhanovlu, 2001, 143). Şairin Bayan-Ölgii’de yayınlanan ikinci kitabı “Gaqliya”da ise (Nasihat) (Ülimjioğlu, 1994, 12) bu eserlerin “Uzun destan” olduğu fikri savunulmaktadır.

Destan hakkında Kazakistan’ın XX. yüzyıldaki en büyük şahsiyetlerinden biri olan şair, aynı anda dil ve edebiyat araştırmalarında büyük katkılarda bulunan A. Baytursunoğlu: “Destan, kapsam ve ölçü bakımından şiirden daha büyük daha uzun olur. Destandaki söylevleri şair dış dünyadan değil iç dünyasından ortaya çıkartır. Destan söyleyen kimse, ilk olarak, kendi iç duygularını, hüznünü, hasretini, sevgi ve övgülerini dile getirmekle başlar. İkinci olarak, kendi iç dünyasında yaşadığı duygularını dışa vururken bunların nedenlerini de açıklamakla birlikte okurlarla dinleyicilerin de bu duyguyu, ruh halini kendisi kadar hissedebilmesini sağlar. Kısaca, destan (Tolğauw) dediğimiz şey, söyleyicinin veya yazarın iç dünyasında biriken ve artık orada kalması tehlikeli bir hale gelen duygularının birden bire dışa vurulması, dökülmesinden oluşur. Gönül kuşunun şarkısı, ruhun çaldığı melodi, sadece şairin kendi ruh halini yansıtmaması değil, dinleyici ile okurun hissedeceği bir biçimde yansıtabilmesiyle anlam kazanır. Öylece destan (tolğauw), bir halkın iç dünyasının, ruh halinin şarkısına dönüşür” şeklinde kendi fikrini dile getirmiştir (Baytursunoğlu, 1991, 274).

Akhıt’ın edebî eserlerinin tür bakımından halk bilimi disiplini kapsamında incelenen metin türleriyle büyük bir oranda benzerlik göstermektedir. Şairin şiirleri halkbilimi unsurları olarak görülen şiirlerin doğasıyla uyumludur. Halk edebiyatında

yer alan şiir ve destan geleneği veya destansı şiir geleneği gibi tür bakımından epik şiire dâhil edilen yazı stili, Ülimjioğlu'nun eserlerinde bir kere daha karşımıza çıkmaktadır. Destan, hikâye-destan türleri, şairin eserlerinin altyapısını oluşturmamakla kalmaz, aynı zamanda onun kişiliğine de yansımıştır.

Genel olarak Akhıt'ın eserlerinin halkbilimi poetikası denilen aslınızca kompozisyon, imge, resimsel araçlar, sembolizm, melodi, ritim, boyut gibi ölçülerin sanatsal bir bütünlük oluşturmamasından ibaret olmadığı; aynı zamanda folklor türlerinin gerçeği yansıtmak ilkelerini ve yöntemlerini de içerdiği görülmektedir.

Bu bakımdan bilim adamı B. Uahatov'un "Şiir (Poetika), edebiyatın ve folklorun en karmaşık ve gizemli alanlarından biridir. Sonuç olarak, herhangi bir eserin sanatsal ifadesinin ve dilsel grafiğinin, yani şiirselliğinin incelenmesi, her kelimenin içsel duygusal inceliklerinin derinlemesine incelenmesini gerektirir. Poetika kelimesinin kökü, Yunanca "poietine" kelimesinden gelmektedir ve "şiirsel bir sanattır" anlamını taşır" şeklindeki, görüşü dile getirilebilir (Uahatov, 1983, 59).

İdeolojik ve estetik bir bütünlük çerçevesinde edebî-folklorik entegrasyonun temeli folklorizm sürecinde kendini gösterir. Folklorizmin bilimsel kavramını dünya çerçevesinde araştıran ve tanımlayan vb. gibi pek çok bilim insanı vardır.

Çağdaş halkbilimciler, folkloristik terimini geniş anlamda değerlendirmek gerektiğini düşünmektedirler. Bu bağlamda, sadece yazarın belirli bir folklor metniyle doğrudan entegrasyonunu değil, aynı zamanda folklorun senkretik doğasını göz önünde bulundurarak, halk kültürü olgusuyla kurgudaki bilginin bütünsel kümülatif etkisinin de araştırılmasını amaçlamaktadırlar. Sadece folklor ile edebiyatın dışsal kavşak açısından gerçekleşen ilişkilerini değil onların "değiştirilmiş" bir biçimde gerçekleşen bağlantılarını ortaya çıkarmaya çalışmak gerekmektedir (Folklor ve modern Kazak edebiyatı, 2011, 14).

Akhıt'ın duygularını etkileyen tek bir düşüncesi mevcuttur. Bu, halkın bugünü ile geleceği ile ilgilidir. O dönemki Kazakların bir yere, bir toprağa sığmadan param parça olup ayrı ayrı bölgelerde topluluk hâlinde yaşamak zorunda kalması, şairin eserlerinde milli bir trajedi olarak görülmektedir. Şairin şiirlerinde, anlamsal bakımdan, tüm halkı tek bayrağın altında birleştirmeyi, bir bütünlük altında tutmayı arzulayan ideolojik bir amaç bulunmaktadır. Yaşamı zorluklarla dolu bir döneme denk gelen şairin, beslenme kaynağının halk edebiyatı, ağızdan ağıza dolaşarak asırlardır bozkırlarda hayatını kaybetmeden kendi değerlerini koruyan millî destanlarla sözlü edebiyat olması son derece doğal bir durum olarak karşılanabilir. Çağdaş edebiyat biliminde "Zar Zaman" (Izdırap Dönemi) olarak adlandırılan XV.-XVIII. asırlara ait millî edebiyattaki jırşı ve jırauwların¹ Akhıt'ın edebî bir birey olarak yetişmesinde büyük katkılarının olduğu yadsınamaz. Akhıt'ın yaşadığı yirminci yüzyılın ilk yarısında Çin'deki Kazaklar ile Kazakistan arasındaki sınır tamamen kapatılmış durumda olsa da Aset Naimanbayoğlu, Tangjarık Joldıoğlu, Jusipbekqoja Şayqısilamoğlu, Ziyat Şakarimoğlu gibi seçkin şairlerin Çin topraklarına geçişi ile iki ülke arasındaki edebi manevi bağlar derinleşmiştir.

Bu şairler kendileriyle birlikte Kazakistan'da oluşan ve kalıplaşan yeni edebî tarzlarla en zengin sözlü edebiyat örneklerini ve halk şiirlerini de oraya götürmüşlerdir. Özellikle komunizm siyaseti nedeniyle Kazakistan'da isminin anılması bile yasaklanan Mağjan Zhumabayoğlu, Şahkerim Qudayberdioğlu, Mirjaqip Dulatoğlu gibi Alaş Şairlerinin edebî mirasını Sincan Kazaklarına ulaştırdıkları bilinmektedir.

¹ dombırayla şiir, destan söyleme geleneğini yürüten kimselere denir

(Halk arasında Ospan Batır'ın Sovyetlerden Altay Dağlarına gelen Alaş temsilcisi Rayımjan Marsekov'le görüşüldüğü hakkında bilgiler bulunur).

Kadis Janabıloğlu'na göre Akhıt'ın edebi alanlarından biri ve yeteneklerinin temeli millî edebiyatın halkbilimi unsurlarıydı. Şairin oğlu Gazez hacı «Şairin anısına» adlı makalesinde onun 8, 9, 11 vezinli şiirler yazdığını belirtir. “Ülimji degen atım bar, Qos kindik botam bar”² şeklindeki şiir alıntısından da bunu açıkça görebilmekteyiz. Ülimjioğlu, onun eserlerinin 1. cildinde yer alan “Betaşar” (Yüz görme), 2. ciltteki “Betaşar” (Yüz görme, yüz açma), “Sarin” (Tarz), “Aujar” (Kız evlenip evinden ayrılırken yakınları için söylediği veda şiiri), “Sarıp Kızben Aytıs” (Sarıp isimli Kızla tartışma) başlıkları altındaki şiirlerinin hem tür bakımından, hem içerik bakımından şairin milli folklorla derin bağlar içerisinde olduğunu bir kanıt olduğunu ifade eder. (Ülimjioğlu, 1999: 23). Filoloji bilimleri araştırmacısı Dr. Zufar Seytjanov, Akhıt'ın yaratıcılığının, manevi gelişiminin temelini oluşturan kaynağın halk bilimi olduğunu belirtmiştir (Kapuli, 2018, 96).

Folklorizmi tanımlarken, folklorik unsurların edebi bağlamda bilinen büyük değerlere sahip olduğuna inanan U. B. Dalgat'ın görüşünü dikkate almak önemlidir. Araştırmacıya göre folklorizm, dil ve üslubun yanı sıra birer ulusal ve estetik kategori olarak edebi eserlerin içeriğinin oluşumunda da derin etkilerde bulunur (Dalgat, 1981, 14-15).

Y.M. Lothman, Z.G. Mintz, E.M. Meletinsky tarafından sanatsal metinde mitolojik arketiplerin ve motiflerin bilinçsiz bir şekilde çoğaltılmasına izin verilir: “Edebiyatın arketipsel fenomenleriyle olan ilişkisi, yazarın bilinçli yaratıcı tutumuna, öznel niyetine değil, “hafızayı koruyan türün” bilinçdışı alanına bağlıdır” (Ahundova, 1998, 15).

Akhıt'ın tüm hayatının geçtiği Çin'in Sincan bölgesi ile Moğolistan'ın Kazakistan'la karşılaştırdığımız zaman tarihi ve kültürel durum açısından tamamen farklı olduğu ve kendilerine özgü farklı tarihî gelişim süreçlerine bağlı kaldıkları daha önce de dile getirilmişti. Bununla birlikte, yirminci yüzyılın başlarında yaşanan tarihi siyasi olayların tüm dünya halklarında olduğu gibi, bu bölgede yaşayan Kazaklar'ın üzerinde de kendi etkisini gösterdiği, değiştirilmez bir gerçektir. Jeopolitik çıkarlar çatışmasının doğurduğu sonuçlar neticesinde Kazak bozkırları ikiye bölünmüş haldeydi. Çin topraklarında yaşayan diğer Kazak toplulukları da Moğolistan ve Çin coğrafyası olmak üzere ikiye ayrılma durumunda kaldığından bu durumun şairin şiirlerini derinden etkilediği de görülmektedir.

Gelenekçilik ve yenicilik, edebiyat bilimi için en önemli konulardan biridir ve edebiyatın elde ettiği yön düzeyi ile gelişim sürecini, bu iki terim yansıtır. Bu ikisi, birbirinin özünü açığa çıkaran ve biri olmadan diğersinin de yaşamını yitiren iki kutup gibidir. Üstelik sadece birlikle bir bütünlük içerisinde tezahür eden kategorilerdendir. Gelenegin kökeni yeniliktir, “modernizmin” özü ise geleneğe dönüşmektir. Tıpkı yenilik olmadan bir gelenek olamayacağı gibi, bir geleneğe dönüşme kuvvetine sahip olmayan yenilik de, ancak geçici bir olgu olarak tanımlanır. Bu bağlamda, Akhıt Ülimjioğlu'nun eserlerinin folklorik unsurları, geleneksel tarzları takiben tematik ve ideolojik özüne geri döndüğü ve sonrasında ise kendi yazı stiline sahip bir edebiyatı ortaya çıkarttığı düşünülebilir.

Böylece, Akhıt'ın eserleri, tür ve tematik özellikleri bakımından dinî hikâye ve destanlardan, nazım stilindeki şiirlerden, didaktik hikâye-destanlardan ibaret

2 Ülimji denilen ismim var, Adeta ikiz ikiyavrum var.

olduğu sonucuna varılabilir. Doğu Türkistan araştırmacıları, Akhıt Ülimjioğlu'nun set halindeki anlamsal bağlara kurulu (döngüsel) hikâye-destanlar yazdığını değerlendirmektedirler:

Yıllardır Akhıt'ın eserlerinin yayınlanmasına katkı sağlayan araştırmacı Kaliolla Nurtazaoglu, Akhıt'ın yazdığı "Kazanama" (Kazaname) olarak adlandırılan anlamsal bir bütünlük içeren hikâye-destanlar dizisinin bulunduğunu belirtmiştir. Bu eserler, olayları örnek olarak gösteren ve olaylar örneğiyle benzer olayları yargılayan hikâyelerdir. Akhıt'ın bu eserleri 1907, 1908 yıllarında hac yolculuğu sırasında yazılmış ve aynı dönem içerisinde bazıları yayına gönderilmiştir. Sonuncu eserin yazılışı 1924, 1925 yılından şairin hayatının sonuna kadar sürmüştür (Ülimjioğlu, 1999, 17). Adı geçen hikaye-destanlar dizisine "Gadıl Hanning Hükümü" (Gadıl Hakinin Hükümü), "Müsa Payğambardıg Moyındauwı" (Musa Peygamberin İtirafı), "Qazı Patşa" (Hakim Padişah), "Takappar Patşa" (Kendisini Üstün Gören Padişah), "Hikayat Üş Jigit" (Üç Yiğidin Hikâyesi), "Üş Auwız Söz" (Üç Çift Laf), "Eki Wazir Hikayası" (İki Vezirin Hikâyesi), "Danışpan Bala" (Bilge Çocuk), "Kerim Kerbez Hikayası" (Zilli Kız Hikâyesi), "Şolaq Qol Qatın" (Kolu Kesilmiş Kadın), "Musa'ning Qızırğa Joldas Boluwı" (Musa'nın Hızır'la Arkadaş olması), "Jauwız Patşanın Jangılısı" (Acımasız Padişahın Hatası), "Smağul Qissası" (Smağul'un Hikâyesi), "Süleymen men Payğambarding Hikayası" (Suleyman ile Peygamberin Hikâyesi), "Ulıqpan Qissası" (Ulıqpan'ın Destansı Hikâyesi), "Eskendir Zulqarnayın" (İskender Zulqarnayın Hikâyesi) destanları da dahil edilir. Destanların isimlerinden yola çıkarak, bunların dinî hikâyeleri temel alarak nazira geleneğiyle yazılan eserler olduğu sonucuna varılabilir.

Genel olarak, Akhıt'ı Kazak okurlarına ilk tanıtan ve Akhıt'ı Akhıt yapan eserlerin destanları olduğu kabul edilebilir. Üstelik "Kazak Şairleri Antolojisi" kitabında yayınlanan XX. asrın ilk yarısında yaşayan yazılı edebiyat temsilcilerinin arasında Akhıt'ın isminin de bulunmasını sağlayan ve o antolojide yer alan şiirsel destanlar, Kazan şehrinde basılan ve yukarıda bahsi geçen destanlardır.

Bu destanlar, uzun süre edebi dolaşımda bulunmalarına rağmen, şairin eseri olarak ayrı ayrı araştırılmamışlardır. Bir tek U. Subhanberdina'nın makalesinde, Bolşevik ihtilâlinde önceki dönemde basılan sayılı Kazak kitaplarının bir örneği olarak geçmektedir. Ord. Prof. Dr. Seyit Kaskabasov, hem sözlü olarak doğan ve sözlü biçimde yaşamını sürdüren epik eserleri, hem de "Seyfûlmalik" tarzında gelen acaip eserleri de destanlara dâhil etmektedir (Kaskabasov, 2015, 314). Doğu'yu konu edinen milli Kazak destanlarının ilki olan "Kıssa-i Gabdulmalik", "Kıssa-i Seyfûlmalik"ın "Gabdulmalik" şeklinde alınan bir biçimidir.

Akhıt'ın bu destanlarının dili, benzer konudaki bazı destanların dili gibi basit ve çıplak değildir. O dönemki diğer eserlerde olduğu gibi Arapça-Farsça kelimelere ağırlık verme yöntemi Akhıt'ın eserlerinde görülmez, şair Bozkırlarda gelişen saf Kazakça'yı kullanır.

Edebiyat tarihinde, doğu hikâyesinin stilinde yazılan bir kıssanın birden çok yazılı edebiyat şairlerinin eserlerinde konu olarak alınması, sık karşılaşılan bir durumdur. Doğu şiirindeki bu geleneğe nazire stili denir. Ord. Prof. Dr. Rımgali Nurgali, «Kazak Edebiyatının Altın Çağı» adlı araştırmasında, halk hikâyelerinin eskiden bilinen motiflerinin yeni zamana uygun estetik bir biçimde yeniden yazılması, realizm poetikasında sık karşılaşılan bir durum olduğunu belirtir (Nurgali, 2002, 186). Adı geçen "Kıssa-i Seyfûlmalik", Kazan'da 1807 yılında Kazan lisesi matbaasında 115 sayfa şeklinde yayınlanmıştır. "Yayınlayan: Yusuf İsmâğilovlu Apanay'ın tasrifleri"

olarak verilmiştir. Kazak kitaplarının önde gelen mücevherlerinden biri de adı geçen “Seyfülmelik” kıssasıdır. Temel olarak bu kıssa Orta Asya’da oldukça yaygın olan “Jeti Gaşıq” (Yedi Çift / Yedi Sevgili) destanının bir parçasıdır. “Batırlar Jırı” (Kahramanlar Destanı) kitabını derleyen araştırmacılar (M. G. Gumarova, O. A. Nurmagambetova, T. Sidiqov, B. Uahatov, vs.) “Seyfülmelik” destanının konusunu Babur’un ünlü şairlerinin oluşturduklarını iddia ederler. B. Azibayeva, “Jeti Gaşıq” (Yedi Çift / Yedi Sevgili) destanının ilk ortaya çıkış zamanı 14. -15. yüzyıllar aralığı olduğunu düşünmektedir. Destanda Akhit, Seyitkerey, Mahmudi Han’ın isimlerinin birkaç yerde geçmesine dikkat çeken B. Azibayeva, Seyitkerey ile Mahmudi Han’ın Babur’un şairleriyle sultanlarından biri olduğu görüşünü öne sürmüştür (Kapuli, 2018, 117). Ancak şair Akhit’in ise hangi dönemde yaşadığı net ve açık olduğunu belirtir. Destanın 1807 yılında yayınlanan baskısını düşündüğümüzde, bunun eski devirlere ait bir eser olduğu anlaşılır. Öyleyse, şair Akhit bu destanı tekrardan canlandırmış, nazîre stilinde yeniden yazmış olması gerekir.

Akhit’in dinî hikâye-destanları hakkında görüşlerini ilk dile getirenlerden biri Kazan Üniversitesinin profesörü N.F. Katanovdur ve görüşlerini 1898 yılında “Deyatel” (Figür) dergisinde yayınlanan makalesinde belirtir. Edebiyatçı U. Sübhanberdina “Qazaq Kitabının Şejiresi” (Kazak Kitabının Seciresi) adlı eserinde bu makalenin 1897 yılında Kazan’da yayınlanan “Tercime-i Akhit ualyadi Ölimji Altayskiy” (Tercüme-i Akhit kitabı Altay’lı Ülimji) kitabı hakkında olduğunu belirterek “Halk edebiyatının unutulmaz hazinelerinden olan “Qozı Körpeş – Bayan Suluw”, “Ayman – Şolpan”, “Birjan – Sara Aytısı”, “Qız Jibek” destanları ile şair Akhit hakkında yazılan N.F. Katanov’un makaleleri genç araştırmacılar için, şüphesiz, yegâne bir bilgi kaynağıdır” şeklinde kendi görüşünü belirtir (Sübhanberdina, 1996, 154).

Folklorun, kurguyla kıyasladığımız an görülen karakteristik özelliklerinden biri şiirsel araçtır. Bu şiirsel araçlar, karmaşık sanatsal birikimin (tür) büyük bir oranda görülmesiyle özelleşir. Folklordaki birikim, yaşamı ve kahramanı folklorik bir kavramla yeniden oluşturur, toplumla halk kültürünün portresinin temeli olarak ortaya koyar. Genel olarak, kahramanların yaşadıkları tarihî olaylar, hayatı ve eylemleri özetlenerek tek bir amaç uğruna kahramanın neslinin, toprağının, ülkesinin yüceltilmesine yönlendirilecektir. Bilim adamı S. Kaskabasov’un dediği gibi, Kazak folklorunda yer alan bir bütünlük, kahramanı yüceltmek için kullanılan sanatsal bir araç, şiirsellüğün meşruiyetidir denilebilir. Kahramanı zikretmek, halkın iç dünyasındaki arzudur, şair ise bu arzunun icracısıdır. Böylece destan, çok yönlü bir bütünlük yolundan geçer ve kahramanının yüceltilmesi amacıyla hem zamanla mekânı hem de tarihle hayal gücünü bu amacı gerçekleştirme yolunda birer hizmetçi haline getirir (Kaskabasov, 2014, 139).

“Jer, Su tolgauwı” (Toprak ve Su Destanı) Akhit’in ortaya koyduğu bir coğrafya dersi malzemesi gibidir. Burada bütün Uyguristan (Sincan), Hobda’nın³ yüzeyindeki tüm yer adları tarif edilmektedir. Üstelik bu isimler sıradan bir yer isimlerinden ibaret değildir. Bu destanda şairin Altay’dan başlayıp Hobda topraklarına kadarki olan ve ülkedeki kutsal yerleri birbirine bağlayan geçitleri sistemli bir şekilde ortaya koyduğu görülür. Üstelik bunları tek tek sayarken, halkının yaşaması için yerdeki cenneti arayan Asanqayğı’nın geçtiği her yer hakkında bir görüşte bulunmasına benzer üslupla şair de her yere ait kendi görüşünü şiirsel bir dilde ifade eder. Şiir yaklaşık 240 satırdan oluşmaktadır (Qaliasqaruli, 2009, 162). Hikâyelere göre, Asanqayğı, halkının ilerideki yaşamının güzel ve mutlu olmasını sağlamak amacıyla yerdeki cenneti bulma

kararını alır. Kazak bozkırlarını didik didik arar, Rusya'ya, Çin'e, Afganistan'a, İran topraklarına bile gider. Ord. Prof. Dr. Kaskabasov, halk edebiyatında yer alan bu hikâyelerin temelini "coğrafi bütünlük" olarak algılamının yerinde olacağını belirtir. Araştırmacıya göre, kahramanı araç olarak kullanan şair, burada kendisinin seyahat ettiği yerleri veya eskiden kendi halkının yaşadığı bölgeleri dile getirir (Kaskabasov, 2014, 190).

"Jer, Su tolgauwı" (Toprak ve Su Destanı)

Jazayın kolga kalam ap,

Meken-jerdi aralap.

Ketpesem de Kıtaydıng,

Barlık jerin tamamdap.

Özim turgan ölkesin,

Körseteyin saralap.

Kazak ösken avılı,

Altayımnan barandap.

Key özennen sekirip,

Key tavların jagalap.

Kimning barın aytayın,

Jasagan munda panalap.

Ne kasippen turganın,

Mal-basın kalay amandap.

Är halıkting özindik,

Kasiyetin taramdap⁴ (Akhıt Şığarmaları, 2020, 334).

"Coğrafi bütünlük" dediğimiz, bir halkbilimi eserinde birçok yer veya ülke isminin başkahramanla bağlantılı olarak anılmasıdır (Kaskabasov, 2014, 190).

Biyografik bütünlüğün bir örneği olarak ise A. Ülimjioğlu'nun «Muhammed-Qanapiya» adlı destanı dile getirilebilir. Destanda Hz. Muhammed (s.a.v.) peygamberin oğlu Muhammed Qanapiya'nın hayatından bahsedilmektedir (Qaliasqarılı, 2009, 161). Biyografik bütünlük, halkın kahramana ve onun hayatına yönelik muazzam arzusundan ve merakından kaynaklanmaktadır. Halk edebiyatının epik türüne ait özelliklerden biri olan "biyografik bütünlük" aracılığıyla edebi ve folklorik unsurlar arasındaki bağlantıların açıkça ortaya çıkması, Akhıt'ın yaratıcılığını, sanatsal

4 "Toprak ve Su Destanı"

Kalemimi elime alıp yazıyorum,

Çin sınırlarındaki

Tüm yerlere gidemezsem bile.

Dolaşmaya çıktım dede topraklarımızı.

Dolaştım Kazakların doğduğu ve yaşadığı

Altay sınırlarını.

Bazı nehirleri yüzerek aştım, bazılarını atlayarak.

Bazı dağların eteğini dolaştım

ve böylece buralarda kimlerin yaşadığını

bildirmiş oldum.

Ne iş yaptığımı da bildirdim,

Hayvanlarını, canlarını nasıl koruduğunu..

Her milletin kendine has

özelliklerini saydım...

özgünlüğünü, çok yönlülüğünü göstermektedir.

Akhıt Ülimjioğlu'nun "Betaşar" (Yüz görme / yüz açma), "Sarin" adlı destansı şiirleri, kız alıp kız verme geleneğine adanmıştır. "Betaşar" yeni gelen gelin için söylenen şiirlerdir. Yeni gelen gelinin yüzü kimseye göstermeden örtülür, önüne de perde gerilir. Kazak Türklerinde buna çok önem verilir ve gelinin yüzü topluluk önünde şâirlerin okudukları "betaşar" şiirleriyle açılır.

"Betaşar"

Erte turıp ottı jaq,

Kezi kelse maldı baq.

Qasına kelgen balanıng,

Betinen süyip, monşaq taq.

Engbekşil kelin atanıp,

Ata enenge söytip jaq⁵ (Akhıt Şığarmaları, 2020, 101).

"Sarin"

Men ösiyet aytayın,

Jılamay, bikeş, söz ıngda.

Al, bikem, endi jılama,

Auelde tusang ul bolıp,

Sizdi munday qıla ma?

Bürkendirip koya ma?

Qızıǵına toya ma?

Biz bermeyik desek te,

Mal bergen jering koya ma?⁶ (Akhıt Şığarmaları, 2020, 428).

Buna ek olarak, "Juaben Qajını Joqtauw" (Juaben hacının yasını tutmak) şiiri, vefat eden kayınpederinin ardından yapılan yoğ töreni için ve eşi Qadışa ile akrabalarını teselli etmek amaçlı yazılmıştır (Qaliasqarılı, 2009, 163). Bunlar, halkbiliminin "günlük hayat ve ritüeller için yazılan şiirler" bölümünü oluşturan şiirlerdendir ve her biri birer folklorik unsur içermektedir.

5 "Yüz görme"

Erken kalkarak sobayı yakarsın,
Sırası geldiğinde çiftlikle de uğraşırsın.
Yanına gelen çocuğu
Yanağından öpüp, boncuk takarsın.
Böylece çalışkan gelin der herkes seni,
Kayınpederinle kayıinvaliden de sever.

6 "Eskilerin izinde"

...Şimdi prensesim ağlama
Oğlan olsaydın ilk başta
Olur muydu böyle hiç...?
Saklar mıydı yüzünü?
Güzel günlerinin sonu gelir miydi...
Biz vermek istemesek bile
Kalınını getiren yer bırakır mı artık...

Sonuç

Sonuç olarak, Akhıt'ın eserlerinin sanatsal temeli halkbilimi şiirlerine dayandığı görülmektedir. Halkbilimi şiirlerinin temeli, bilimde «denge estetiği» olarak bilinen estetiğe dayanır. Bu tür bir estetiğin şartlarına göre, şair bilinçli olarak yeni bir dünya yaratmak için çaba göstermez, sadece geleneklerin kutsal ve yüce olduğuna inanır. Bu tarz eserlerde halkın hayalleri ile arzuları her zaman ön planda tutulur. Bunun gibi değerli bir dünyayı keşfetmek ve araştırmak, önemini hiçbir zaman yitirmez Halkbilimi araştırmalarının önemi, halk eserlerinin geleneksel değerlerinden kaynaklanmaktadır. Folklor, hiçbir zaman eskimez ve yaşamını yitirmez kutsal bir mirastır. Halkbilimi araştırmaları, derleme, değerlendirme, yayın gibi üç aşamayı gerektirmektedir. Ancak bu aşamalardan geçtikten sonra tam teşekküllü bir çalışma haline gelebilir.

Akhıt'ın eserlerine yansıyan folklorik unsurlar, şairin yaratıcılığının kaynağı haline geldiği, onun gelişmesine katkıda bulunan büyük bir temel olduğu araştırma sırasında ortaya çıkmıştır. Halkın tarihî ve manevî değerlerinin bir parçası olarak günümüze dek yaşamını sürdüren halkbilimi unsurları, şairin iç dünyasındaki ulusal düşüncüyü, estetik algıyı, bilişsel anlayışı geliştirmesiyle birlikte yeni edebi türü ortaya koymasını da sağlamıştır. Folklorik mirasın çeşitliliği, halkın manevi zenginliğini temsil eder. Bir halkın folklorunu öğrenmek, manevi dünyasını keşfetmek anlamına gelir. Bunun ne kadar önemli olduğu buradan anlaşılabilmektedir.

Akhıt Ülimjioğlu'nun Çin'le Moğolistan topraklarında yaşayan Kazak yazılı edebiyatının öncüsü olduğu açıkça görülmektedir. Şairin kıssalarıyla destansı şiirleri, yurtdışındaki Kazak edebiyatının epik şiir bakımından gelişmesini sağlamıştır. A. Ülimjioğlu, halkının özgür ve bilge olması için eline kalem alan ideolojik bir figür, edebiyat temsilcisi, büyük Kazak şairi olarak tanımlanabilmektedir.

Akhıt'ın eserleri ile edebi-folkloristik entegrasyonu tanımlamak amaçlı yapılan çalışmalar, şairi tanımak, eserlerini kapsamlı bir şekilde inceleyebilmek, o dönemki halkın bilinci ile yaşamını araştırmak açısından önem arz etmektedir. Buna ek olarak, Akhıt Ülimjioğlu'nun doğduğu veya yaşadığı yere bakarak Moğolistan veya Çin'li şair olarak değil, bütün bir Kazak Edebiyatının bir parçası olarak tanımlanması için altyapı oluşturmaktadır.

Şairin şiirlerinde yer alan felsefik düşüncelerle derin bağlamlar, Akhıt'ın eserleri üzerine daha çok yoğunlaşmak gerektiğini göstermektedir.

Kaynaklar

- Ahundova, İrina. *Problema Hudojestvennogo Prostranstva v Tvorçestve F. Dostoevskogo (Kontekst Literatury i Fol'klor)*. Doktora Tezi. Moskova: Kand. Filologičeskih Nauk, 1998.
- Baytursinoğlu, Akhmet. *Ak Jol: Öleğder men Tercümeler, Publ. Makalalar jane Edebi Zertteuler*. Derleyen: R. Nurgaliev. Almatı: Jalın Baspası, 1991.
- Dalgat, Uzdiyat. *Literatura i Fol'klor*. Moskova: Nauka, 1981.
- Fol'klor jane Qazirgi Qazaq Adebiety*. Almatı: Arda, 2011.
- Kapuli, Dauletkey. *Qalam Siya – Köz Jası / Akhıt Qajı Ülimjiulning Şığarmaşılıq Tulğası*. Astana: Foliant, 2018.
- Masimhanoğlu, Düken. *Sarap*. Astana: Elorda, 2001.
- Nurğali, Rymgali. *Qazaq Adebietining Altın Gasırı, Zertteuv*. Almatı: Kültegin Baspası, 2002.
- Qalısqaruli, Qabidaş. *Mongoliyadağı Qazaq Edebiety*. Almatı: Arıs, 2009.

- Qasqabasov, Seyit. *Tangdamalı Tom 2: Mifologiya, Fol'klar, Edebiyat, Zertteuler*. Astana: Foliant, 2014.
- Qasqabasov, Seyit. *Tangdamalı Tom 4: Fol'klar İyirimderi, Ar Jılğı Zertteveler*. Astana: Foliant, 2015.
- Sübhanberdina, Uşkultay. *Qazaq Kitabınıń Şejiresi 1807-1917*. Almatı: Rauan, 1996.
- Uahatov, Bekmurat. *Qazaqtıń Turmıs-Salt Jırlarınıń Tipologiyası*. Almatı: Gılım, 1983.
- Ülimjioğlu, Akhit. *Akhit Şıǵarmaları Gumırnalıq Şıǵarma 1. Tom*. Almatı: Atamura, 2020.
- Ülimjioğlu, Akhit. *Gahılıya: Jır, Tolǵau, Qissa, Dastandar*. Bayan-Ölgey: Baspager, 1994.
- Ülimjioğlu, Akhit. *Şıǵarmaları 2. Tom*. Kúyting: İle Halk Baspası, 1999.

Extended Abstract

Research Problem

The main research problem addressed in this study is the insufficient exploration and analysis of the life, works, and contributions of Akhit Ülimjioğlu, a significant figure in Kazakh literature, to the cultural, literary, and intellectual heritage of the Kazakh people. Despite his historical and literary importance, there is a lack of comprehensive research on the folkloric elements in his works and their reflection of the socio-cultural and philosophical mindset of the Kazakh communities in different regions, such as Kazakhstan, China, and Mongolia.

This gap in research raises several critical questions:

1. How do Akhit Ülimjioğlu's works contribute to the documentation and preservation of the traditions, culture, and mindset of Kazakh communities in the early 20th century?
2. What are the key folkloric elements in his writings, and how do they reflect the regional and local characteristics of the Kazakh diaspora?
3. How do historical and political conditions influence the themes and motifs in Ülimjioğlu's works?
4. What is the significance of Akhit Ülimjioğlu's literary heritage in the broader context of Kazakh national literature?

Addressing these questions will provide deeper insights into Ülimjioğlu's literary contributions, his role as a cultural and educational figure, and the integration of folklore in his works. This will also aid in understanding the broader implications of his legacy for Kazakh literature and culture.

Methodology and Literature Review

This study employs a multidisciplinary approach combining literary analysis, folklore studies, and historical contextualization to examine Akhit Ülimjioğlu's life and works. The research aims to analyze the folkloric elements, thematic contributions, and cultural significance of his writings within the framework of Kazakh literature. The methodology is divided into the following key stages:

1. Research Design

The study adopts a qualitative research design, focusing on textual analysis and interpretation. The primary objective is to uncover the folkloric, literary, and cultural dimensions of Ülimjioğlu's works and their impact on Kazakh literary heritage.

2. Data Collection

Primary Sources

Ülimjioğlu's collected works:

Gahılıya (1994)

Şıǵarmaları 2. Tom (1999)

Akhit Şıǵarmaları Gumırnalıq Şıǵarma 1. Tom (2020)

These texts will serve as the foundation for analyzing his use of folklore, poetic style, and cultural reflections.

Secondary Sources

Scholarly works on Kazakh folklore and literature, including studies by Qasqabasov (2014, 2015), Dalgat (1981), and Kapuli (2018).

Biographical and historical accounts of Ülimjioglu's life and context, such as Qaliasqaruli (2009) and Sübhanberdina (1996).

Broader discussions on Kazakh literary traditions and diasporic literature from sources like Nurgali (2002) and Folklor Jane Qazirgi Qazaq Adebiety (2011).

3. Data Analysis

The analysis will be conducted in the following steps:

3.1. Folkloric Analysis

Identifying folkloric motifs, themes, and symbols in Ülimjioglu's poetry and prose using frameworks from Dalgat (1981) and Qasqabasov (2015).

Analyzing the integration of oral traditions, such as myths, legends, and folk songs, into his works.

Comparing the identified elements with typologies outlined in Uahatov (1983) to determine their cultural and regional significance.

Results and Conclusions

The study reveals several key findings about Akhit Ülimjioglu's contributions to Kazakh literature and his role in preserving and promoting cultural identity through written works.

Pioneering Role in Diasporic Kazakh Literature

Akhit Ülimjioglu emerges as a foundational figure in the development of Kazakh written literature among Kazakh communities in China and Mongolia. His works, characterized by their epic style and folkloric elements, served as a bridge between the oral traditions of Kazakh culture and the formal structures of written literature.

Folkloric Integration

Ülimjioglu's writings reflect a profound integration of Kazakh folklore, including myths, legends, and folk songs. By embedding these elements in his poetry, he not only preserved cultural heritage but also adapted it to address contemporary challenges, such as displacement and identity.

Themes of Freedom and Wisdom

Central to his works are themes of intellectual freedom, cultural preservation, and moral guidance. As an ideological figure, Ülimjioglu used literature as a tool to inspire his community towards enlightenment and unity, emphasizing the importance of knowledge and cultural awareness.

This study concludes that Akhit Ülimjioglu holds a significant place in Kazakh literature as a pioneer, cultural custodian, and literary innovator. His works not only enriched the Kazakh literary tradition but also served as a means of cultural preservation for Kazakhs living abroad.